پێشینەی هەندێک کەسب و کار لەبۆکان

(بەشی ٦)

٣٣. دووچەرخە

لە باشووری کوردستان بە دووچەرخە دەڵێن 'پاسکیل' کە شێوازێکە لە وشەی 'بای سیکل' ی ئینگلیزی بە واتای خاوەنی دوو دانە چەرخ یا تایە. لە بۆکانی قەدیم و وا بزانم بە گشتی لە موکریانیش لە سەرەتای پەیدابوونی دووچەرخەدا، 'کەر-ماشێن' یان پێ گوتووە.

بێگومان یەکەم کەر-ماشێن کە گەیشتبێتە بۆکان هی عەلی خانی سەردار موکری بووە. عەلی خان لە تفلیسی پێتەختی گورجستانی سەر بە ڕووسیای تزاری دەرسی دەخوێند. کاتێ لە سەرەتاکانی شەڕی یەکەمی جیهانی واتە لە ساڵی ١٩١٤ دا حەمەحوسەین خانی باوکی بەدەست فەرماندەی سپای عوسمانی لە مەراغە ئیعدام کرا. دوای ئیعدامی حەمە حوسەین خان، عەلی خان گەڕایەوە بۆکان و مەهاباد و بوو بە جێگری باوکی، واتە کرایە "سەردار موکری". لە گەڕانەوەی ڕووسیا دا، عەلی خان دووچەرخەیەک وکامێرایەکی وێنەگریی لەگەڵ خۆی هێنابوو و بەم پێیە بۆ یەکەم جار لە ساڵی ١٩١٤ واتە ٩٨ ساڵ پێش ئێستادا، دووچەرخە گەیشتۆتە بۆکان.

تا ئێرەی کارەکە هاسان بوو. گرنگ ئەوەیە بزانرێت دوای عەلی خان کێ و کەی دووچەرخەی هەبووە و سواری بووە؟ هەروەها کێ یەکەم دووکانی فرۆشتن یا چاککردنەوەی دووچەرخەی لەبۆکاندا کردۆتەوە. من لە سەردەمی منداڵی خۆمدا، قادر و عەبدوڵڵای دەبباغی کوڕانی وەستاکەریم، هەروەها ڕەحمانی خزری و کابرایەکی ئازەربایجانیم لەبیرە، بەڵام پێش ئەوان کێ بووە؟ ئەوە دەبێ شوێنی بگیرێت و ڕوون بکرێتەوە.

کاک ڕەحیم بەهرام زادە بۆی نووسیوم:

"کاک قادری دەباغی لەسەردەمی ئێمەدا دوکانی دووچەرخە فرۆشی هەبوو و خۆشی تەعمیری دەکردن. لەگەڵ فرۆش و تەعمیر، دووچەرخەی بەکرێش دەدا. دووکانەی لە پەنای حەوزی مزگەوتی بازاڕ بوو."

کاک جەعفەر مەردانبەگیش دەنووسێت:

"شاگردەکانی وەستا کەریم واتە خاڵم "عەولای ئاغا برایم" و ڕەحمانی خزری و محەممەدی ئەحمەدی شوێنی کارەکەیان گرت کە دووکەسەکەی دوایی ئیستا لە بۆکان دوکانی دووچەرخە فرووشییان هەیە، بەڵام کاک عەولای خاڵم بوو بە خەیات و بەرگی ژنانی دەدروو. هەروەها حاجی حەمەسالەی ڕەحمانی ناسراو بە ڕەحمان دوچەرخە دوکانەکەی روبەروی کارخانەی بەرقی قەدیم و وەستا مەحمودی دووچەرخە ساز (ڕەحمانی) ش دووکانی لە خیابانی دادگا بوو."

٣٤. وێنەگری (عەککاسی)

گوایە عەلی خانی سەردار لە گەڕانەوەی تفلیس دا، کامێرایەکیشی لەگەڵ خۆی هێناوە. من خۆم پێم وابوو ئەمر سمایل خانی فەڕروخی کە خزمایەتی لەگەڵ ماڵی سەردار هەبوو، هونەری وێنەگری لەو فێر بووە، بەڵام کاک مەنسوور فەڕووخی کوڕی سمایل خان دەڵێ وانەبووە و لە تەورێز لە ئەرمەنییەک فێری وێنەگرتن بووە. دیارە زانیاریی ئەو تەواوترە و دەبێ بڕوا بەو بکەین.

هەرچۆنێک بێت، بێگومان مێژووی عەککاسی لە بۆکان بە سمایل خانەوە بەستراوە. سمایل خان لە سەردەمی کۆماری کوردستاندا ماڵی لە تەورێز بووە و هەر لەوێ عەککاسیی کردووە. وێنەیەکی زۆری کەسایەتییە کوردەکانی ئەو سەردەمە، کە ئێستا لێرەولەوێ چاپ دەبن، ئەو هەڵیگرتوون.

سمایل خان درەنگتر لە بۆکان دووکانی وێنەگریی کردەوە و پاشان برایم خانی کوڕی بۆ ماوەی ساڵانێکی زۆر تاقە وێنەگری بۆکان بوو. دووکانەکەی لە نزیک گاراج ڕووبەڕووی مزگەوتی بازاڕ بوو. من چەند وێنەی کۆنی سەردەمی قوتابی بوونم هەن کە برایم خان هەڵیگرتوون. برایم خان لە لای هاجەرەخاتوونی خێزانی یەکەمیەوە خزمایەتی لەگەڵ ئێمە هەبوو.

لە ساڵانی دواتردا چەند دووکانی وێنەگریی لە بۆکان کرایەوە کە بەداخەوە ناوی هیچیانم جگە لە "قوربانزادە" لە بیر نییە. ئەو قوربانزادەیە، دارتاشێکی عەجەمی میاندواو بوو و دوای ئەوەی لە میاندواو ڕاوودووی بەهاییەکانیان نا، چەند کەسێکیان ڕوویان کردە کوردستان و لە مەهاباد و سەقز و بۆکان دامەزران. لە کوردستان کەس کاری بە بەهایی نەدابوو و ئازار نەدەدران. دووکانی قوربانزادە لە دووکانەکانی مزگەوتی جامیعدا، لای حەمامی نادر بوو. خەڵک نەک هەر بەهاییان نەدەبوغزاند بەڵکوو دووکانی مزگەوتیشیان پێ بە ئیجارە دەدان! ئەوە جیاوازیی گەورەی کۆمەڵگای کوردە لەگەڵ کۆمەڵگای گەلانی دراوسێ.

قوربانزادە دوای ماوەیەک لەپڕ، بوو بە وێنەگر و لە هەمان دووکانی مزگەوتدا دەستی بە عەککاسی کرد. دەڵێن کاک عوسمانی حەمیدی لێی پرسیوە "ئای قوربانزادە، چۆن بوو لە دارتاشییەوە بازت دا بۆ عەککاسی؟" ئەویش بە کوردیی زاراوەی تورکی وەڵامی داوەتەوە: "بەشەر گابیل تەرەگگییە....!"[1]

کاک ڕەحیم بەهرام زادە سەبارەت بە وێنەکێشەکانی بۆکان دەنووسێت:

"لە دووکانەکانی کاک ئاغای کەیخوسرەی لە نزیک دوکانی نەجاری مسرۆبی ئەرمەنی دوو برای ئەرمەنی دووکانێکی عەککاسیان هەبوو. ناوی دووکانەکە ,,عکاسی برادران ثانی‘‘ بوو. ئەو دوو برایە زۆر جوانچاک بوون و ویترینی دووکانەکەشیان بە عەکسی خۆیان رازاندبووە. دوو براکە زۆر لەیەک دەچوون و دوور نییە لفەودووانە بووبێتن. ئەو دووکانە دوای یەک دوو ساڵ نەما."

لەم ساڵانەدا وێنەگری باش لە بۆکان پەیدا ببوو. ئەوە ناوی بەشێکیانە کە کاک جەعفەر بۆی ناردووم:

---

[1] "قوربان زادە، نێوی "نوراللە قوربانزادەی میاندواوی" یە، لە ١٣١٣/٧/٣ لە میاندواو لە دایک بووە، نێوی باوکی حاجی حوسەینی بانەیی، بە رەگەز کوردە بەڵام دایکی خەڵکی میاندواوە، زۆربەی خزمەکانی لە بانە دەژین." جەعفەر مەردانبەگی

"مەرحومی تەها ئیرەمی زاوای کاک حەسەن فەتحی (عەککاسی هۆلیوود)؛ رەسول دەباغی، سەلاح خوسرەویی، عومەر باپیری، کەسێکی گەنجێش بوو، کە بەداخەوە ناوەکەیم لە بیر نەماوە لە وەرمێوە هاتبوو لە دوکانەکانی کاکاغا کەیخوسرەوییدا عەککاسی دەکرد."

٣٥. کتێب و رۆژنامە و کەرەسەی نووسین

ئەوەی وا بە فارسی 'نوشت افزار' و بە عەرەبی 'قرطاسیە' ی پێ دەگوترێت. لە کۆندا جووەکانی بۆکان خەریکی فرۆشتنی بوون، بەڵام دووکانی تایبەتمەند بەو بابەتە نەبوو، بەڵکوو ئەو شتانە لەگەڵ کەرەسەی خەرڕازی دەفرۆشران. دوای ڕۆیشتنی ئەوان و بە بیرەوەریی من، میرزا حەمەڕەسووڵی ئیسماعیل زادە و کاک عەبدوڵڵای برای، لە دووکانێکیی نێو قەیسەری کۆندا ئەو شتانەیان دەفرۆشت ومن بە باشی شوێنایەتی دووکانەکەشیانم لە دەهانەی مەیدانی خەیاتەکان لەبیرە. دواتر کە خیابانی تازە لێدرا، دووکانی ماڵی ئیسماعیل زادە هاتە پای قەپانی قاسم ئاغا و وا بزانم ئێستاش هەر لەوێن. لە هەمان دووکاندا، ڕۆژنامە و کتێبیشیان دەفرۆشت. دیارە کتیب کەمتر دەفرۆشرا مەگەر کتێبی دەرسیی. ئەوەی وا زیاتر هەیانبوو، کەرەسەی نووسین واتە قەڵەم و کاغەز و دەفتەر بوو لەگەڵ ڕۆژنامەکانی تاران.

درەنگتر لە سەروحەدی ساڵانی ١٣٣٠ دا کاکم- عومەر سوڵتانی (وەفا)، دووکانێکی ڕۆژنامەفرۆشیی کردەوە کە لە پەنای دووکانی باوکم لە نێوان بانکی سادراتی ئێستا و قەپانی قاسم ئاغا لە سەر خیابانی تازە. ئەوە یەکەم دووکانی ڕۆژنامەفرۆشی بوو لە بۆکان. دوای کۆدیتای ٢٨ ی گەلاوێژی ١٣٣٢ کاکم هەر لەسەر فرۆشتنی ڕۆژنامە، گیرا و دوای ئازادبوونیش نەیوێرا بەرەو ڕۆژنامە فرۆشی بچێتەوە لەبەر ئەوەی بە کەفالەت ئازادیان کردبوو و بۆ ماوەی زیاد لە ١٠-١٢ ساڵ، هەرساڵەی جارێک ودوان دەیانبردە دادگای نیزامی لە ورمێ.

دوای ماوەیەک کاکم دووکانێکی کتێب و نوشت افزار فرۆشیی لە دووکانەکانی ماڵی حاجی حەمەساڵحی محەممەدی لە نێوان بانکی میللی و سادراتی ئێستادا کردەوە و دوای چەندساڵێک لەگەڵ کاک کەریم سالمی خزممانڍا بوو بە شەریک. ئینجا چوو بۆ سەربازی و دووکانەکە بوو بە هی کاک کەریم.

دواتر، وابزانم چەند ساڵێک پێش شۆڕشی ساڵی ١٣٥٧ ی گەلانی ئێران، مەلا محەممەدی تاهیرئازەر (مەلاسەبیلە)، و مەلا ..... دووکانی کتێب فرۆشییان کردەوە، ئیجا شێخەی دەوا فرۆش دووکانی دەرمانفرۆشییەکەی خۆی کردە کتێبفرۆشی و دوای ئەو کاک کەریم سالمی دووکانی کتێبفرۆشییەکەی خۆی بۆ سولەیمانی کوڕی بەجێ هێشت و لە نزیک ستادیۆمی فوتباڵ دووکانێکی دیکەی کردەوە. من ئەوانەم بەچاو نەبینیوە لەبەر ئەوەی دوای ڕۆیشتنم لە بۆکان واتە ساڵی ١٣٥٩ بوون و تەنیا لەخەڵکم بیستوون. دەبێ ئەمڕۆ دووکانی دیکەی لەوچەشنە لەبۆکاندا زۆر بێت، بۆ نموونە من ناوی کتێبفرۆشی میرزا بەنگین ساڵحیم بیستووە. سەبارەت بە میرزابەنگین، کاک ڕەحیم بەهرام زادە دەنووسێت:

"میرزا بەنگین خەڵکی گوندەکانی فەیزوڵابەگی بوو. ئەو پێشتر لەگەڵ مەلاکەریمێک بە شەریکی کتێبفرۆشیان لە لای ماڵی حاجی شەهاب کردەوە. وابزانم دووکانەکەشیان هەر لە حاجی شەهاب بە کرێ گرتبوو. مەلا کەریم مەلای مزگەوتی گوندی باخچەی فەیزوڵابەگی بوو، بەڵام وازی لە مەلایەتی هێنا و لە بۆکان بوو بە کتێبفرۆش. ئەگەر باشم لەبیر بێ میرزا بەنگین خزمایەتی لەگەڵ مەلا کەریم هەبوو. پاش ماوەیەک مەلا کەریم وازی لە کتێبفرۆشیش هاورد، دوکانەکە بوو بە هی میرزا بەنگین و هاتە پەنای شارەبانی. میرزا بەنگین کتێبی تازەی دەفرۆشت و کتێبی کۆنی خەڵکیشی دەکڕی و دەیفرۆشتەوە. جگە لەوە کتێبی بەکرێش دەدا و من زۆر ڕۆمانی ,,جینایی‘‘ فارسیم لەو بەکرێ گرتووە و خوێندوومەتەوە. میرزا بەنگین بەر لە شۆڕشی ئیسلامی ماوەیەک گیرا و نازانم ئەو گرتنە لەسەر چی بوو. یەکێک لە هاوپەروەندەکانی کوێخا ئەحمەدی حەسار بوو."

٣٦. بانک

یەکەم بانکێک لە بۆکان کرابێتەوە "بانک صادرات ومعادن ایران" بوو، کە لە سەر جێگای ئێستای لقی سەرەکی بانکەکە هەڵکەوتبوو، واتە لە ژێر قەلای سەردار و لە دووکانەکانی حاجی سمایلی ئاغای ئێلخانی زادە دا. ساڵەکەیم لەبیر نییە بەڵام واهەیە ١٣٤١ و ٤٢ بێت. بە ماوەیەکی کەم دوای ئەو، 'بانک ملی ایران' لە دووکانەکانی ئیسماعیلیدا کرایەوە و بەشوێن ئەودا 'بانک سپە' لە فەلەکەی گاراژ و دووکانەکانی حەریریدا، ئینجا 'بانک کشاورزی' لەمەیدانی کافرۆشەکان. من هیچیترم لەبیر نییە. بەڵام وابزانم بانکی تیجارەت لە ڕووبەڕووی بانکی سادراتی ئێستا و بانکی مەسکەن لە فەلەکەی میاندواو، دراوسێی قاوەخانەی ڕەحمانی قادری هەروەها یەک دوو بانکی کەرتی تایبەتیش لە بۆکان کرابێتنەوە، کە من ناوەکانیان نازانم.

٣٧. بیمە (دڵنیایی)

بیمەکردنی ماڵ و دووکان لە بۆکان باو نەبوو. بەڵام ترومبیل بە حوکمی یاسا دەبوایە بیمە بکرێت و زوربەی خەڵکیش دەیانکرد. نازانم بیمەی ترومبیل لەکوێ دەکرا، دەبێ لە شارەکانی دەوروبەر کرابێت. ناشزانم لەبۆکان کێ بۆ یەکەم جار ماڵ و دووکانی خەڵکی بیمە کردووە، بەڵام ئاگادارم کە کاکم لە سەرەتای ساڵانی ١٣٥٠ دا نوێنەرایەتی شیرکەتێکی بیمەی هەبوو و تاک و تەرایەک خەڵکیش ماڵ و دووکانیان لە لا بیمە دەکرد. سەیر ئەوە بوو خۆی بیمەی دووکانەکەی خۆی تازە نەکردبووەوە، کاتێ کە کەپسوولی گاز ئاگری گرت و هەموو شتی نێو دووکانەکەی سووتا، هیچیشی لە بیمەوە پێ نەبڕا!

٣٨. ڕادیۆ فرۆشی و کەرەسەی دیکەی ناوماڵ

بە بیرەوەریی من، یەکەم ڕادیۆ فرۆشی بۆکان کاک عەلی حەڵەبی بوو. سەرەتا دووکانەکەی لە خیابانی کۆنە، نزیک گوزەری کەوشدرووەکان و ڕووبەڕووی دووکانی ماڵی محەممەدی بوو. ئەودەم ڕادیۆ لەمێژ نەبوو گەیشتبووە ناوچەکە و بە باتری کاریان دەکرد. چەشنە ڕادیۆیەک هەبوو کە میرزا عەلی دەیفرۆشت، نازانم کاری کوێ بوو بەڵام لە جیاتی باتری، بە نەوت کاری دەکرد؛ چرایەکی نەوتیشی پێ هەڵدەبوو کە لە ناو هۆدەکەدا هەڵیاندەواسی! کاک عەلی کەرەسەی دیکەی وەک یەخچاڵی نەوتی مارکی 'بوش' و چرای تۆڕ و شتی لەوچەشنەشی دەفرۆشت. هەندێک لەو کەرەسانە بە باتری ترومبیل کاریان دەکرد و باترییەکەشیان بە تراکتۆر شارژ دەکرانەوە!

دواتر دووکانی کاک عەلی چووە سەر حەوزەگەورە، پەنای دەواخانەی مرادی و ڕووبەڕووی خورێنک. کاک محەممەدی برای کاک عەلیش، دووکانی چاککردنەوەی ئەو کەرەسانەی هەبوو. هاوکات یا بە ماوەیەکی کەم دوای ئەو، کاک عەلی کامەلایی ڕادیۆی دەفرۆشت و چاکیشی دەکردەوە. کاک حەسەنی کوڕی کاک عەلیش کە هاوپۆلی قوتابخانەی من بوو، دوای باوکی دووکانەکەی هەڵدەسووڕاند.

درەنگتر و لەدەوروبەری ساڵانی ١٣٤٢ دا کاکیشم دووکانی فرۆشتنی ئەو کەرەسانەی کردەوە، دوای ئەویش کاک غەفوور ئاشناگەر. دواتر، کاک خەلیل عابد ڕادیۆ فرۆش و ڕادیۆ سازی دەکرد و کاک عەولا و کاک عەبووی مام عەبدوڵڵاش ڕادیۆ فرۆش و ڕادیۆ ساز بوون.

رادیۆ فرۆشی گەڕۆکیش هەبوو. یەکیان عەلی کۆچەری(عەلیە سوور) بوو، کە رادیۆکانی لە باوەش دەگرت و بەسەر شەقامەکاندا دەگەڕا و دەیفرۆشتن.

٣٩. <u>تەلەفیزیۆن</u>

پێش ئەوەی بۆکان بکەوێتە ژێر پۆششی تەلەفیزیۆنی دەوڵەتییەوە، کاکم بە هۆی ئانتێنێکی بەرزەوە لە ماڵی خۆیدا دەنگ و هەندێک ڕەنگی لێڵی سەر تەلەفیزیۆنی وەردەگرت و جارێک سەرۆکی شەهرەبانی و چەند بەرپرسی دیکە، بە ناو بۆ تەماشای تەلەفیزیۆن، بەڵام لە ڕاستیدا بۆ کۆنترۆڵی مەسەلەکە، چووبوونە ماڵێ بزانن چ کاناڵێک و هی چ دەوڵەتێک دەگرێت! وابزانم ئەوە ساڵی ١٣٥٠ بوو، گەرچی دڵنیاش نیم وا بووبێت.

هەرچۆنێک بێت هەر ئەویش یەکەم فرۆشیاری تەلەفیزیۆن لە بۆکان بوو، کاک عەلی حەڵەبی و کاک غەفووری ئاشناگەریش بەشوێن ئەودا تەلەفیزیۆنیان هێنا.

برای عەلی حەڵەبی، عەبدوڵڵای حەڵەبی، هەم تەلەفیزیۆنی دەفرۆشت و هەم تەعمیری دەکردن. برایەکی دیکەیان واتە محەممەدیش هەر کاری چاککردنەوەی ڕادیۆ و تەلەفیزیۆنی دەکرد بەڵام کەرەسەی کارەباشی دەفرۆشت. دوای ساڵی 1350 دوو کەس بە ناوی محەممەد لەتیفی و عوسمان جەبەلی ئەقدەم کە یەکەمین ئیستگای رادیۆی بۆکانیش هەر ئەو داینا، بە دوو قۆڵیی دووکانێکی تەعمیری رادیۆ و تلەفێزیۆنیان دانا.

٤٠. <u>دەزگای فۆتۆکۆپی</u>

ئەوەش لە ساڵی ١٣٤٠ و ئەو کاتانەدا، کاکم هێنای بە بۆکاندا. بۆ ماوەی چەندساڵ کەسی دیکە ئەو کارەی نەدەکرد و ڕمێنی باشی هەبوو. بە تایبەت کە هەر بە ساڵێک و دوان پێش ئەوە، ئیسلاحاتی ئەرزی کرا و خەڵکی گوندەکان کۆپی ناسنامە و عەریزە و شتی وایان زۆر بوو و دەهاتن بۆ کۆپی کردنیان. دەزگاکە ئەگەر تێک بچوایە، دەبوو تەلەفون بکات کەسێک لە تەورێزەوە بێت چاکی بکاتەوە. درەنگتر برادەرێکی میاندواویش تەعمیری دەکرد و وابزانم عەلیەشەلی سینەماش هەر چاکی دەکردەوە.

دوای چەند ساڵ، نەمر مەلاهادی ئەفخەم زادە لە دووکانی پەنای ماڵەکەی خۆیدا دەزگایەکی فۆتۆکۆپی دانا و پاشان میرزا عەلی .... (عەریزە نووس) و خەڵکانی دیکەش هەمان کاریان کرد بەڵام ناوی کەسی دیکەیانم لەبیر نییە.

لە کۆتاییدا ئەم بەشەدا، سپاسی زۆری برایان جەعفەری مەردانبەگی، ڕەحیم بەهرام زادە، نادر فەتحی و کامڕان ئەمین ئاوە دەکەم کە نەک هەر بەشێکی زۆر لە ناوی ئەو کاسبکارانەی سەرەوە ئەوان بۆیان ناردووم، بەڵکوو هەندێک لەو بیرەوەرییانەش کە لێرەدا ڕەنگیان داوەتەوە، هەر هی ئەوانە.

درێژەی هەیە